

Carmen Korn

Dochters van een nieuwe tijd

Vertaald uit het Duits door Olga Groenewoud

SIGNATUUR

2020

MAART 1919

Henny keek op en spitste haar oren. Een geluid vol verlangen vond vanaf de binnenplaats zijn weg naar de tweede etage, een geluid vol verlangen zoals het slaan van een klok of het zingen van een merel. De zaterdagen van haar kinderjaren schoten haar te binnen. Zomerse zaterdagen. De glinstering in het water van de regenton. De witte bessen die ze van de struiken voor de achtermuur van de binnenplaats mocht plukken. De geur van de taart die haar moeder voor de zondag in de oven had staan. Haar vader die thuiskwam uit kantoor en zachtjes floot, terwijl hij zijn das losmaakte, de kraag van zijn overhemd losknoopte.

Henny liep naar het raam, opende het en luisterde naar het geluid dat al die beelden bij haar had opgeroepen. Het piepen van de oude schommel.

Het was nog lang geen zomer. De kleine jongen op de schommel beneden droeg grofgebreide slobkousen en een kort jasje, de hemel boven hem was grijs, de struiken waren nog kaal. Maar aan de rand van het weiland liepen de eerste katjes al uit, er stonden lenteklokjes op het grasveldje en ook het licht leek hoopvoller te zijn dan nog maar een paar dagen geleden. De donkere maanden van de winter waren voorbij en daarmee de donkere jaren van de oorlog.

‘Je loopt nog steeds in je onderhemd, kind, en dan sta je daar nog in de tocht ook.’ Henny draaide zich om naar haar moeder, die de keuken was binnengekomen en naast haar kwam staan bij het raam.

‘Nog geen acht uur en dat mens van Lüders laat dat kind al op de binnenplaats spelen.’ Else Godhusen schudde haar hoofd. ‘Kom, maak een beetje voort. Er zit nog heet water in de ketel, dat giet ik voor je in een kom.’

Het kind gleed van de schommel en verdween uit Henny’s zicht. Waarschijnlijk was hij door de kelder het huis binnengegaan. De schommel zwaaide nog even na. Henny draaide zich om en liep naar de gootsteen, liet wat koud water bij het hete uit de ketel in de emailen kom lopen en trok aan het stevige, witte katoenen gordijn met Engels borduurwerk dat tot vlak boven het linoleum van de vloer hing. De ringen van het gordijn gleden langs de ijzeren stang, het witte katoen toverde het midden van de keuken om tot een kleine *séparée*.

Die ijzeren stang had Henny’s vader vlak na haar twaalfde verjaardag aangebracht. ‘Het meisje ontwikkelt zich,’ had Heinrich Godhusen gezegd. ‘Dat gaat zo niet langer, dat ze aan de gootsteen staat en wij toekijken terwijl ze zich wast.’ Gisteren was Henny negentien geworden en haar vader was al een paar jaar dood. Gesneuveld in de Grote Oorlog.

Henny trok haar onderhemd uit en pakte de viooltjeszeep die op het schoteltje lag. Geen kriebelige oorlogszeep die amper vet bevatte maar waar wel van alles in vermalen zat, tot baksteen aan toe. Ze dompelde de kostbare zeep eventjes in het water en liet hem aandachtig van de ene hand in de andere glijden tot er een beetje schuim ontstond. Toen begon ze zich van top tot teen te wassen.

‘Dat kun je in de hele keuken ruiken,’ zei haar moeder met de trots van de gulle gever. De viooltjeszeep had op Henny’s cadeautafel gelegen, naast een vroedvrouwenkoffer, tweedehands maar nog in heel goede staat. Else had wat margarine opgeofferd om het donkere leer tot glanzen te brengen. ‘De toekomstige vroedvrouw,’ had ze gezegd. ‘Dat is nog mooier dan verpleegster. Wat zou je vader trots zijn geweest.’

Moeder en dochter hadden hem willen tegenhouden toen

hij zich, achtendertig jaar oud, halsoverkop en vrijwillig had aangemeld voor de oorlog. ‘Je hoeft toch niet de held uit te hangen?’ had Else gezegd, maar Heinrich Godhusen was al aangestoken door de vaderlandslievende roes van augustus 1914 en had met zijn hoed gezwaaid. Niet die stijve, maar zijn lichte strohoed, waarmee je zo gemakkelijk kon zwaaien. *Hoch lebe Deutschland. Hoch lebe der Kaiser.* De blaaskapel speelde, in de geweerlopen zaten bloemen.

De oorlog is gegaan, gestorven, begraven in Mazurische aarde. Het tweede bataljon van het landweeregiment had al in september aan het oostfront gestaan. ‘De oorlog is de hel,’ had Heinrich aan Else geschreven. Maar daar wist Henny niets van.

‘Volgens mij was Käthe best een beetje jaloers op je koffer,’ zei Else. ‘Het zal mij benieuwen met wat voor buidel zij in de Finkenau komt aanzetten. En toch verbaast het me dat ze Käthe hebben aangenomen; ze kan zo slordig zijn op zichzelf. Het viel me meteen op dat haar nagels niet helemaal schoon waren.’

‘Mama, hou op,’ zei Henny van achter het gordijn. Käthe was al sinds haar kinderjaren haar allerbeste vriendin en had lang gearzeld om zich ook aan te melden voor een opleidingsplaats. Voedvrouw aan de Finkenau, die sinds vijf jaar gold als een van de beste kraaminstellingen in het hele land: dat leek Käthe, de maatschappelijk werkster, veel te hoog gegrepen.

‘Je kent Käthe al sinds ze zes jaar oud was, maar soms heb ik het idee dat je haar niet kunt uitstaan.’ Ze pakte het onderhemd dat ze over de stang had gehangen.

‘Je kunt rustig naakt tevoorschijn komen, je geneert je toch zeker niet voor je moeder? En in de keuken is het lekker warm.’

Henny schoof het gordijn opzij en stond daar in haar onderhemd. ‘Heb je gehoord wat ik zei?’

‘Heb ik niet je vaders laatste fles rijnwijn uit de kelder gehaald om die met Käthe en jou op te drinken?’

‘Maar mag je haar nou wel of niet?’

Henny’s moeder nam de tijd voor haar antwoord. ‘Ik mag Käthe wel,’ zei ze ten slotte, ‘maar jij bent gewoon veel verfijnder.’

‘Je moeder heeft hogere verwachtingen,’ had Käthe gisterenavond gezegd toen ze voor de huisdeur afscheid nam van Henny. ‘Om maar te zwijgen van haar vastgeroeste politieke denkbeelden.’

Het was begonnen als een vrolijke verjaardagsavond. Ze hadden de Oppenheimer Krötenbrunnen van 1912 opgedronken en sekt die al te oud was geweest en verkleurd. Ze hadden het glas geheven op Henny en op haar vader, dat hij in vrede mocht rusten, daarna was er op de toekomst geproost en op het vroedvrouwenbestaan. Ze hadden brood gegeten met gesnipperde ui erbij en ingelegde zure augurken uit een pot die Else tussen de lege weckpotten had gevonden.

‘Heinrich en ik hebben een keer bouillon besteld met echte goudblaadjes,’ had ze zwelgend in nostalgie verteld. ‘In Cölln’s Austernstuben. Je vader hield niet van oesters, die waren hem te vissig.’

‘Goud in de soep.’ Käthe had haar hoofd geschud. ‘In Hotel Reichshof hebben ze kleine Franse gebakjes met roze glazuur en gesuikerde amandelen. Die glimmen ook. Maar je kunt ze alleen zonder bon krijgen.’

‘Jij was altijd al dol op gebak.’ Het had beledigd geklonken, Else was graag nog wat langer in de vooroorlogse tijd blijven hangen. ‘Dat er alweer petitfours mogen zijn, terwijl wij nog maar pasgeleden met de Fransen in oorlog waren. Hoe kom jij trouwens in Reichshof terecht, Käthe?’

‘Straks hebben we marmercake,’ had Henny snel gezegd om het gesprek uit de gevarenzone te halen.

‘Een klein cakeje maar. Ik had niet genoeg ingrediënten voor de grote cakevorm. Dat verdwijnt bij Käthe in haar holle kies.’

‘Dan kunnen we dat maar beter niet aansnijden,’ had Käthe gezegd. ‘Dat is zo zonde van zo’n klein cakeje.’

Misschien was de sekt niet goed gevallen bij Else. Daar had Henny het in elk geval maar op gehouden toen haar moeder ineens dat lied had aangeheven.

Sie sollen ihn nicht haben, den freien deutschen Rhein.

Ob sie wie gier’ge Raben sich heiser danach schrein.

‘De oorlog was een misdaad,’ had Käthe midden in de tweede zin gezegd. ‘Alle volkeren hebben eronder geleden. En de keizer is een schoft.’

‘Er was ook veel hooggestemds. En in mijn keuken wens ik geen communistische toespraken, Käthe.’

Dat was het moment waarop de stemming was omgeslagen.

Terwijl Käthe de paar stappen naar haar huis in de Humboldtstraße liep, waar ze alleen met haar ouders woonde sinds haar kleine broertjes waren overleden, had Henny zich even overgegeven aan de droom van een eigen kamer. Een kamer zonder haar alomtegenwoordige moeder.

Het huis van de ander in het zicht, zo waren Käthe en zij opgegroeid. Vlak voordat Henny naar de grote school ging, waren haar ouders verhuisd naar het hoekhuis van vier verdiepingen in Uhlenhorst, in het oosten, dicht bij Barmbeck. Al op de eerste dag op weg naar school was het kind met de zwarte vlechten en de scheve schort haar opgevallen. Käthe had net als Henny de traditionele grote puntzak met snoep bij zich gehad. Uit hun schooltassen hadden lappen gehangen waar de schrijfleien mee werden gewist. De lappen wapperden, de vlechten wapperden. Zwarte vlechten, blonde vlechten. Een stormachtige dag.

‘Moet je zien hoe slordig die haar schort heeft vastgebonden,’ had Else gezegd. Die scherpe blik, destijds al, en dat ongenadige oordeel over anderen.

Voordat ze gisteren naar bed waren gegaan, had haar moeder nog met luide stem drie lange strofen van dat vermaledijde lied gezongen en Henny was tot in haar slaap achtervolgd door de laatste regel.

Bis eine Flut begraben des letzten Manns Gebein.

De zin had genadeloos in haar nagegalmd en was pas voor goed verdrongen door het gepiep van de schommel.

Henny trok het lichtgrijze kamgaren mantelpakje aan dat Else voor haar had gemaakt uit een kostuum van haar vader, met eronder de witte blouse met biesjes. Ze trok de knoop-laarzen aan en knoopte ze dicht.

‘Je ziet er helemaal piekfijn uit voor de stad,’ zei Else. ‘Geniet nog een laatste keer van je vrijheid, maar zorg wel dat je voor het middageten weer terug bent.’

Henny drukte een kus op Elses wang en trok de deur achter zich dicht. Beneden op straat bleef ze staan en ze keek naar de tweede etage, zwaaide naar Else, die zoals altijd bij het raam stond. Toen bukte ze zich en knoopte een van haar zwarte laarzen opnieuw.

In de etalage van Salamander had ze pumps gezien. Zacht wildleder. Misschien zou ze zichzelf daarop trakteren ter ere van het begin van haar opleiding in de Finkenau. Lichtvoetig een nieuw leven in lopen. Weg van Else.

‘Op naar het begin!’ had Käthe gisterenavond gezegd, en ze had haar gebalde vuist geheven terwijl Henny haar vanuit de deuropening nakeek. Zes tot acht grote sprongen hadden ze als kinderen nodig gehad om van Henny’s huis op de hoek van de Schubertstraße naar dat van Käthe in de Humboldtstraße te komen, dat precies aan de overkant lag. Käthe had altijd de wildere sprongen gewaagd.

Een eigen kamer. Een deur die je kon afsluiten. Van haar loon als verpleegster had ze dat kunnen betalen, maar Else had haar niet willen laten gaan. Alleen al haar vertrek uit de ouderlijke slaapkamer, waar ze sinds het begin van de oorlog

aan haar vaders kant van het bed had geslapen in plaats van op het opklapbed van haar kinderjaren, was uitgelopen op een krachtmeting.

Henny had de kleine woonkamer in beslag genomen, die blinkend gepoetst op belangrijke gelegenheden wachtte, en had zich teruggetrokken op de chaise longue, tot haar moeder er eindelijk mee had ingestemd dat ze het opklapbed van zolder haalde en in de woonkamer zette. Dat was de afgelopen winter geweest, en sindsdien was de sleutel van de kamerdeur onvindbaar.

Toen ze die ochtend naar de schommel stond te luisteren, was er nog een andere herinnering bij haar opgekomen. Aan de dode hommel die ze een keer op de binnenplaats had gevonden. De kleine Henny was verbijsterd geweest dat hommels in de zomer konden sterven. Haar vader had de hommel opgepakt en in zijn grote hand gelegd, toen was hij ermee naar het weiland gelopen en had hem daar begraven.

Haar zachtmoedige vader die was meegesleurd in de waanzin van de oorlog. ‘Ein feste Burg ist unser Gott’, had hij op zijn laatste dag thuis voor de scheerspiegel gezongen. Heinrich Godhusen werd vreselijk gemist door zijn dochter.

‘Je mag eerst weleens je tengels fatsoenlijk borstelen als je voor vroedvrouw gaat leren,’ zei Karl Laboe tegen de rug van zijn dochter.

‘Dat zal wel lukken,’ zei Käthe. ‘Schone tengels.’ Ze schepte water in haar handen en gooide het in haar gezicht. De rest zou ze later wel doen, als die ouwe een blokje om ging.

‘Dat ziet er volgens mij meer uit als een kattenwasje.’

‘Ik ga liever naar het badhuis dan dat ik die wellustige blikken van jou aan mijn lijf voel plakken.’

‘Niet zo brutaal, Käthe. Voorlopig zit je nog met je poten onder mijn tafel en dat zal nog wel een poos zo blijven ook als je eerst nog die opleiding tot vroedvrouw moet doen.’ Karl

plantte zijn handen op de keukentafel en stond op van de canapé. Zijn been was stijf sinds het arbeidsongeval op de werf, maar die stijve poot had hem wel behoed voor de militaire dienst. Niet dat het leven aan het thuisfront een lolletje was geweest. Niks te vreten en die twee wijven om voor te zorgen.

‘Je moeder komt laat, ze heb een schoonmaakadresje. Fijne luitjes in de Fährstraße. Daar maakt ze de plee schoon.’

‘Weet ik. Ga je nog?’

‘Je ouweheer is geen sneltrein,’ zei Karl en hij pakte de stok die tegen de zijkant van de tafel stond.

Käthe slaakte een zucht toen ze de voordeur eindelijk in het slot hoorde vallen. Als ze in de fabriek ging werken, zou ze sneller iets voor zichzelf kunnen betalen. Nu moest ze eerst twee eindeloze jaren leren. Niks aan te doen. Henny had gelijk: als je op je negentiende niks waagde, wanneer dan wel? Waarom was haar vader er zo op tegen dat zijn enig overgebleven kind het tot iets fatsoenlijks zou schoppen?

Ze trok haar onderrok uit en begon zich van voren af aan te wassen. Het water in de kom was allang koud, de zeep voelde ruw aan, alsof ze een stuk puimsteen tussen haar handen wreef.

‘Goed dat je iets van jezelf wilt maken,’ had Rudi gezegd, de jongen die ze in januari had leren kennen bij de *Arbeiterjugend*. Rudi met zijn donkere haar die bij de *Hamburger Echo* een opleiding tot zetter deed. Een halfjaar jonger dan zij. Hij las haar altijd gedichten voor. Nou ja, niet altijd. Maar in de twee maanden sinds januari waren het er minstens vier geweest. Best mogelijk dat hij haar vandaag een vijfde zou voorlezen, terwijl ze zo’n klein vierkant gebakje at in het café van Reichshof. Ze had nog niet gevraagd waar Rudi het geld voor die extravagantie vandaan had.

Lina haalde het grote linnen tafellaken waar de initialen van haar moeder op waren geborduurd uit de kast. Een van de

weinige goede stukken die niet naar de zwarte markt waren gebracht. Ze hadden het desondanks niet alle vier gered in die vreselijke knolrapenwinter. Vader was twee dagen voor kerst 1916 overleden, moeder daarna in januari. Op hun overlijdensakten had de oude huisarts 'hartzwakte' geschreven en dat was een eufemisme vanjewelste. De wanhoop van Lud, die destijds net vijftien jaar was geweest, het aanvankelijk verdrongen besef dat hun ouders waren verhongerd opdat hun kinderen zouden overleven.

De Petersen hadden jarenlang op kinderen gewacht; ze waren al over de veertig geweest toen Lina in 1899 was geboren. Twee jaar later kwam Lud. Vader en moeder hadden meer van Karoline en Ludwig gehouden dan van wat ook en zich voor hen opgeofferd. Een gedachte die nauwelijks te verdragen was. Lud leed er nog veel meer onder dan zij.

Lina rilde even, alsof dat haar van die gedachten kon bevrijden, en ze opende de deur van het kleine kamertje naast de keuken, waar haar broer een douche had ingebouwd. Hij was handig. Misschien had hij beter iets met zijn handen kunnen gaan doen in plaats van koopman te worden omdat zijn vader dat was geweest. Al die moeite om iets in stand te houden. Waarvoor? Niets dan citaten uit een vergane tijd.

Ze kleepte zich uit, legde de kleren op het krukje en ging onder de douchekop staan. In het begin kwamen er altijd alleen wat spetters. Lud had in de provisiekast een douche geïnstalleerd, aangesloten op de waterleiding in de aangrenzende keuken. Geen ideale oplossing, maar een stuk beter dan alles aan de gootsteen te moeten doen, en eten voor in de provisiekast was er toch allang niet meer. Het beetje eten dat ze op voorraad hadden, paste met gemak in de keukenkast en op de vensterbank.

De zeep schuurde, maar in elk geval stroomde het water nu. Lina waste zich en wreef zichzelf droog tot haar huid rood was. Haar blik viel op haar kleren. Vreemd om een korset te

dragen terwijl je alle afzonderlijke ribben aan je lijf kon tellen. Het volstond om de ruimhangende jurk met een riem rond haar middel te snoeren.

In de tweede oorlogszomer had haar tekenleraar zijn leerlingen gevraagd zich niet meer in nauwe kleding te persen die elke stap hinderde. Hij sprak 'baleinen' uit alsof het een vies woord was. Hij hing de reformpedagogiek aan en vereerde Alfred Lichtwark, en de zestienjarige Lina was grenzeloos verliefd op de jonge tekenleraar. Later hoorde ze dat hij in Frankrijk was gesneuveld, in het land waar hij had willen wonen.

Gebleven was het besef van liefde voor een man en het plan om het examen voor de hoofdakte te halen, om later ooit iets te kunnen veranderen aan de scholen in dit land. Was het echt zo gewaagd te denken dat ook het oude onderwijssysteem schuld had aan die verschrikkelijke oorlog? Er was een leger van onderdanen opgeleid.

Nog in de laatste dagen van de oorlog was ze bang geweest dat Lud het leger in zou moeten, maar de koopmansleerling van Nagel und Kaemp, fabrikanten van scheeps- en havenkranen, was verschoond gebleven en het strijdperk niet meer in gestuurd. Lina had haar moeder beloofd op hem te passen. Dat was in elk geval gelukt.

Ze trok haar kleren aan en liep met het korset de keuken in. Het scherpe mes had in geen tijden iets te snijden gehad, maar gleed door het korset als door de boter. Lina had er bijna een gevoel van lust bij. In herinnering aan een tekenleraar.

Ida riep. Ze hoorde zelf de irritatie in haar stem, riep nogmaals, gebiedender nu. Of Mia eindelijk zo goed wilde zijn? Het nieuwe dienstmeisje was als een bokkig schaap. Het water kwam tegenwoordig nota bene al heet uit de leidingen, de dienstbodes hoefden de kelder niet meer in om kolen naar boven te dragen en de kachels aan te maken, en toch lieten ze haar hier staan en ellendig lang op haar badwater wachten. Ze

bekeek haar roze tenen, die met glanzende nagels onder de enkellange zachte badstof kamerjas uit piepten. Alles aan haar was roze en zeventien jaar oud.

De oorlog was erg geweest. Niet alle levensmiddelen waren verkrijgbaar en al snel waren ook die heerlijke stoffen uit Parijs en Londen er niet meer geweest. Ze kende mensen van wie een zoon was gesneuveld. Verder hadden ze echter amper geleden, zelfs geen honger. De Bunges beschikten over uitstekende betrekkingen.

Friedrich Campmann, die bij Berenberg tot bankier was opgeleid, had de oorlog heelhuids overleefd. Haar vader zou graag zien dat zij welwillend op Campmanns avances zou ingaan. Betekende hij iets voor haar?

Ida schoof de gedachte met een korte hoofdbeweging terzijde, ook al zag niemand het. Of toch wel. Daar kwam het bokkige schaap eindelijk aanzetten en ze keek Ida vragend aan.

‘Ik wacht op badwater,’ zei Ida. ‘Goed warm. En doe er ruim dennenolie in.’

‘Kunt u dat niet zelf? Ik heb zát te doen.’

Ida Bunge hapte naar adem. Sinds die revolutiedagen waren ze allemaal brutaal geworden. Dat gepeupel. Eén vingerknip van haar en *maman* zou Mia ontslaan. Die gedachte leek nu ook tot het schaap door te dringen. Ze maakte een korte knicks, ging in de weer met de waterkraan en boog zich over het water heen dat dampend het bad in stroomde.

‘Laat dat,’ zei Ida. ‘Ga je andere werk doen. Je hebt zo al een knalrood hoofd. Waarom ben jij trouwens zo stevig? Hebben jullie zoveel te eten?’

Mia keek verlegen. Ze maakte nog een knicks en vertrok. Hoe oud zou ze zijn? Vast niet ouder dan Ida zelf.

Ida draaide de kraan voor het hete water wat dicht en deed er meer koud bij. Van heet water verouderde de huid eerder, dat had *maman* gezegd. Ida pakte de flacon met dennenolie en goot er een plens van in het bad. Ze deed de deur dicht

voordat ze haar badjas uittrok en zichzelf uitvoerig in de spiegel bekeek. Wat ze zag, was veel te goed voor die stijve hark van een Campmann, ook al voorspelde vader hem een groots toekomst. Juffrouw Bunge maakte zich los van haar spiegelbeeld en stapte het diepgroene water in, dat geurde als twee hectare dennenbos.

Een tijdje lag ze daar te bedenken hoe het zou zijn om meer dingen zelf ter hand te nemen. Waarschijnlijk zou ze er zelfs plezier in hebben en zou het die afgrijselijke verveling verdrijven.

Henny stond lang onder de markies van Salamander aan de Jungfernstieg in de etalage te kijken. De schoenen waar ze al weken van droomde, stonden er niet meer, alle andere waren nog duurder. Ze aarzelde of ze de winkel binnen zou gaan om naar de wijnrode wildlederen pumps te vragen. Ze kon haar geld beter bewaren voor wat kleine vrijheden.

Het was nog maar nauwelijks lente, maar ze verheugde zich al op de zomer. Dan kon je veel plezier hebben van je geld als je zo dicht bij de Alster zat. Een kano huren met Käthe, zwemmen in het openluchtbad aan de Schwanenwik. Haar laatste onbezorgde zomer had ze beleefd toen ze dertien was. De zomer daarop had al de angst om de vrede in zich gedragen.

Meteen nadat ze haar opleiding in het Lohmühlenziekenhuis had afgesloten, was ze ingedeeld bij het lazaret, dat was ondergebracht in het gebouw van de blindenschool aan de Finkenau 42.

Henny herinnerde zich de dag waarop de verpleegsters de ambulante gewonde soldaten naar buiten mochten vergezellen, waar die zich voor een groepsfoto moesten opstellen. Slechts een enkeling had een uniform aangetrokken; de meesten droegen het witte hemd van het lazaret met hun kwartiermuts, de veldmuts van de eenvoudige soldaten.

Henny had achter de fotograaf gestaan en over het groepje

heen naar de geboortekliniek aan de overkant gekeken. Er was net een vrouw naar buiten gekomen met een klein bundeltje mens in haar arm.

Op dat moment was het Henny duidelijk geworden dat ze daarginds hoorde. Ze wilde geen verpleegster zijn, maar een vroedvrouw. Ze droeg een groot verlangen naar nieuw leven in zich; in het lazaret had ze dagelijks te veel ellende en leed gezien.

Afgelopen november was de oorlog eindelijk voorbij geweest en ze had bij de Finkenau gesolliciteerd naar een opleidingsplek. Else ondersteunde haar plannen, ondanks het feit dat Henny's loon nu gemist zou worden in de huishoudkas.

Henny moest wachten voor een paar rijtuigen, vrachtauto's en twee handkarren voordat ze de Jungfernstieg eindelijk kon oversteken naar de Alster. De kleine bomen die deze kant van de straat omzoomden, vertoonden de eerste groene blaadjes, de grijze hemel was opengegaan en er was wat blauw bij gekomen. In de bomen maakten de mussen herrie.

Een wandeling maken, Elses soep eten en dan naar Käthe, kijken hoe die een van haar laatste vrije dagen doorbracht. Maar had Käthe niet gezegd dat ze een afspraak had met Rudi in diens middagpauze?

Henny was razend benieuwd naar hem. Käthe leek nogal gek te zijn op die jongen, die ze sinds januari kende, maar ze nam de tijd om haar prins voor te stellen. Verliefd worden. Dat stond ook nog op Henny's verlanglijstje.

Zilverkleurige pareltjes sierden de witte petitfour die Käthe uitzocht. Ze had graag ook nog zo'n lindegroene genomen met kleine gesuikerde viooltjes erop, maar ze merkte dat Rudi onrustig werd. Misschien had hij niet genoeg geld bij zich.

Ze gingen onder een van de grote kroonluchters zitten die het café van Reichshof in een glans dompelden. Het voelde zo goed om aan de lichte kant van het leven te zijn, met een ge-

baksvorkje in de hand, maar Käthe legde het nog even terzijde, plukte een zilverkleurig pareltje van het suikergoed en legde het op haar tong. Het genot verlengen.

Rudi nam een slok thee en stak zijn hand in de zak van zijn jasje. Het gedicht bij het gebakje. Käthe probeerde geïnteresseerd te kijken, maar de regels van het gedicht gingen langs haar heen, haar gedachten dwaalden af naar haar moeder, die vandaag aan een deftige poetsbaan was begonnen. Was Anna feitelijk niet de kostwinner van de familie en zou ze dat niet des te meer zijn als Käthes geld er niet meer was? Haar vader was vierendertig geweest toen het ongeluk op de werf was gebeurd; de invalidenuitkering was klein.

En zij zat hier met Rudi onder kroonluchters. Twee jonge mensen met harten die links sloegen en die desondanks van de glans hielden. Was dat met elkaar in tegenspraak?

Hoewel Rudi gedichten nog meer kon waarderen dan glans. Zoals hij zich over het vel papier boog en er een lok haar in zijn gezicht viel, het gebaar waarmee hij die uit zijn gezicht streek. Smalle, lange handen had hij. Rudi was de knapste jongen die ze ooit had ontmoet. Ze zou hem nu graag hebben gekust met alle zoetheid van het pareltje op haar tong.

In gedachten verzonken vergat Käthe helemaal om langzaam van haar gebakje te genieten. Op, voorbij. Net als het gedicht.

Rudi vouwde het vel papier op en stopte het in zijn zak. Hij keek naar Käthes lege bordje en het speet hem dat hij geen tweede gebakje voor haar kon kopen.

Hij pakte Käthes hand, legde er een laatste suikerpareltje in, dat van het bordje was gevallen, en kuste hand en parel.

Ida's vader zat in de schemering van zijn werkkamer. Hij maakte zich zorgen om zijn zaken en vooral om het rubber uit de Amazone.

Geen rubber op de markt. Zelfs fietsbanden waren tijdens

de oorlog in beslag genomen om tegemoet te komen aan de behoefte van het leger, omdat dat synthetische spul toch maar gedeeltelijk deugde. Fietsbanden waren er nu ook niet meer en hij kon ook nog steeds niet aan zijn goede Braziliaanse rubber komen.

De zeeblokkade van Duitse havens was nog niet opgeheven, de globalisering, die de Hamburgse kooplieden rijk had gemaakt, was foetsie. Wat was er van Duitsland geworden? Alleen al het verlies van Ballin. De keizer maakte zich uit de voeten en Albert Ballin nam nog diezelfde dag gif in omdat hij zijn levenswerk vernield zag. Daarbij waren ze voor de keizer toch allemaal maar kruideniers geweest. Niemand stond ook maar in de verste verte op gelijke hoogte met zijne majesteit, waarschijnlijk zelfs Ballin niet. Wat had die meteen aan het begin gezegd, die grote reder die zijn HAPAG tot de grootste scheepvaartlijn van de wereld had gemaakt en hen allemaal naar verre landen had geschipperd?

Oorlog is domheid die explodeert.

Dat mocht hij niet aan Netty vertellen, dat hij zo dacht. Ze treurde nog altijd om de keizer. Hij niet. Hij treurde alleen om de goede oude tijden. Hoe gemakkelijk was het niet geweest om in de hele wereld geld te verdienen?

Nu had Netty nog een tweede dienstmeisje aangesteld en een hulp in de huishouding, omdat die twee gansjes kennelijk te zwaar belast waren met de zorg voor alle snuisterijen om een emmer met dweilwater te halen. Carl Christian Bunge schudde zijn hoofd. Een kokkin, twee dienstmeisjes, een hulp in de huishouding. En de tuinman. De chauffeur telde hij niet mee, die was onmisbaar. Hij kon toch moeilijk zelf de Adler besturen?

Ida moest zich verloveren met Campmann. Die rook naar succes en geld, daar had Bunge een neus voor. Dan zou zijn veeleisende mejuffrouw dochter onder de pannen zijn en hoefde hij alleen Netty nog te vertroetelen. Netty was een al-

lerliefste echtgenote, maar ze had net zoveel verstand als een eekhoortje. Die waren ook schattig.

Zijn dochter was een ander geval. Die had verstand, en niet zo'n beetje ook. Maar sinds ze het opleidingsinstituut van juf-frouw Steenbock had afgerond, voerde Ida niets meer uit. Er werd helemaal niets van haar geëist en ze was verwend. Veel te verwend. Deels zijn eigen schuld natuurlijk.

Misschien moest hij er een andere bron van inkomsten bij zoeken. Kiep deed nu ook in spiritualiën. Daar zou hij eens over kunnen nadenken. De Fransen zouden er vroeg of laat ook weer bij zijn.

Ze moesten binnenkort maar weer eens dineren, Kiep en hij. De laatste keer was al een tijdje geleden, toen hadden ze in Hotel Atlantic gegeten en een fles Feist Feldgrau gedronken, hoewel hij eigenlijk niets om sekt gaf. Joodse patriotten, de Feists uit Rheingau. Net zoals de Hamburger Ballin er eentje was geweest. Toch jammer.

Het eekhoortje had bij haar doop de naam Antoinette mee-gekregen. Momenteel dreef ze de nieuwe schoonmaakster voor zich uit. Of het wat zou worden met die mevrouw Laboe? Nu had ze al voor de tweede keer vlekken op de vloer over het hoofd gezien, deze keer op het terrazzo in de wintertuin.

Netty Bunge wees naar een hoek waarin allerlei kleurige ornamenten het zwart-witte terrazzo sierden. Naast een pot met een palm zat een vlek waar zo te zien een potje met kersenjam had gestaan dat plakkerige sporen had achtergelaten.

'Ik verwacht meer zorgvuldigheid. Met knoeiwerk bent u bij mij aan het verkeerde adres,' zei ze en haar stem was al net zo verwijtend als haar wijsvinger.

Anna Laboe had durven zweren dat daar geen vlek had gezeten toen ze een kwartier geleden de wintertuin had schoon-gemaakt, maar ze was niet aangenomen om tegen te spreken. Ze onderdrukte haar zucht tot mevrouw weer was verdwenen.

Eén dag werken in huize Bunge volstond om Käthes opvattingen te delen, ook al was het kind inmiddels zelfs voor Karl te links geworden. Die geloofde nog altijd in zijn sociaaldemocraten, ook al waren die wel heel rap op de knieën gegaan voor keizer en vaderland.

Hoe zouden ze het doen bij de verkiezingen? Haar dochter ergerde zich groen en geel dat ze nog geen kruisje mocht zetten, net nu voor het eerst ook vrouwen mochten stemmen. Anna was in elk geval vast van plan om met Karl mee te gaan naar het stembureau en haar stem uit te brengen. Met zijn eega aan de arm zou hij daarna ook gemakkelijker de weg terug naar huis kunnen vinden.

Ze knielde op het terrazzo, wreef de rode vlek weg en kon geen verklaring vinden voor die kleverige troep, die haar zonder meer zou zijn opgevallen. En het was geen kersenjam.

Uren later zat ze aan de keukentafel met haar jas nog aan en haar platte hoed nog op haar hoofd. Voor haar lagen twee papieren zakken met wat miezerige aardappels en uien, waar Anna vermoeid naar keek alsof ze geen idee had wat ze ermee aan moest. En het werd toch echt langzaam tijd voor het avondeten.

‘De werkkamer van meneer is zo akelig groen dat je bang bent dat je elk moment kunt verzuipen in een diep woudmeer,’ zei ze zonder zich naar Käthe om te draaien, die net de keuken binnenkwam en het licht van de gaslamp wat hoger draaide.

‘Donkergroen jute aan de muren, net slib. En verder allemaal potten met varens die op zuilen staan. Mia zegt dat dat heel chic is. Ze is een van de dienstmeisjes en ook nog nieuw. Die stoft af en poetst het meubilair. Daar mag ik niet aan komen. Ik was alleen maar in de werkkamer omdat de vaas was omgevalen. Alles nat. Daar ben ik dan voor, voor de vloeren en de wc’s en het ligbad, waar de jongejuffrouw urenlang in ligt.’

Käthe keek op de keukenklok. Zes uur. Nog geen spoor van

haar vader. Hij kreeg het voor elkaar om op klaarlichte dag in het café door te zakken. ‘Ben je daar tien uur lang geweest?’ vroeg ze.

‘Ik ben bij Heilbuth langsgegaan voor een nieuwe schort. Ik voelde me daar zo armoedig. En toen nog naar de groenteboer voor aardappels.’

‘Woudmeer,’ zei Käthe. Maar haar gedachten waren nog altijd bij het ligbad waar de jonge juffrouw in lag te weken. ‘Zien alle kamers er zo uit? Slib en varens?’

‘Alleen die van meneer. De kokkin zegt dat hij voor de oorlog geld heeft verdiend met rubber uit Zuid-Amerika. Misschien dat-ie daardoor zo gek is geworden op al dat groen. Waar hangt je vader toch uit?’

‘Ik heb hem sinds vanmorgen niet meer gezien. Maar ik ben ook bijna niet thuis geweest.’

‘Als hij maar niet weer gedronken heeft. Hij is er nog altijd niet overheen dat de jongens zijn overleden. En dan nog dat been.’

‘En hoe kom jij eroverheen?’

Anna wapperde met haar hand. ‘Ik ben blij met jouw opleiding in de kraamkliniek. Dat moet je weten, Käthe. Ook al betekent dat voor jou dat je het nog langer in dit hok moet zien uit te houden.’

‘Heb je die jonge juffrouw in het bad ook gezien?’

‘Ik heb een korte blik op haar geworpen, maar toen zat ze vanaf haar nek tot aan haar enkels in wit batist. Ida heet ze.’

‘En wat doet zo’n jonge juffrouw verder zoal?’

Haar moeder haalde haar schouders op. ‘Waar heb jij de hele dag uitgehangen? Heb je die jongen weer ontmoet? Is hij niet te jong voor je?’

‘We zijn in hetzelfde jaar geboren. Ik in januari en hij in juli.’

‘Als het maar een goede jongen is, dat is het belangrijkste,’ zei Anna.

Käthe ging op een stoel zitten en begon de handen van haar

moeder te strelen. Ze vergat helemaal om haar eigen jas uit te trekken.

‘Wat is hier nou aan de hand?’ vroeg Karl Laboe. ‘Wat zitten jelui daar in je plunje te kniezen? En er staat nog geen eten op tafel.’

‘Je stinkt naar drank,’ zei Käthe.

‘Dat gaat je niks aan.’

‘Niet bekvechten jullie,’ zei haar moeder en ze stond op om twee mesjes uit de la te halen. Een ervan legde ze voor Käthe neer.

‘Trek toch eindelijk die jassen eens uit,’ zei Karl, terwijl hij op een keukenstoel neerplofte. ‘Of ga je nog een kan bier halen, Käthe? Om te vieren dat je moeder nu zulke piekfijne bazen heeft.’

‘Daar heb jij al wel genoeg op gedronken vandaag,’ zei Käthe. Ze nam haar moeders jas aan en liep ermee naar de gang.

‘En hoe was het bij die fijne luitjes, Annsche?’ hoorde ze haar vader vragen. Annsche. Dat had ze hem al heel lang niet meer horen zeggen. Het tweede wonder wachtte haar toen ze de keuken weer in kwam. Karl Laboe had een van de mesjes gepakt en zat aardappels te schillen. ‘Anders wordt het niks meer met de gebakken piepers,’ zei hij.

De slordigheid van Käthe die Henny’s moeder zo afkeurde, vond Rudi Odefey nou juist zo aantrekkelijk. ‘Lascief’ noemde hij het. Als er al iets was aan Käthe wat hem stoorde, dan was het het feit dat ze zijn liefde voor woorden niet deelde.

Hij had haar een gedicht voorgelezen van Anna Achmatova.

*Ineens waren we honderd jaren ouder,
En dat kwam in één enkel uur tot stand:
De korte zomer was voorbij, ’t werd kouder,
En damp steeg van het omgeploegde land.*

Käthe had bij geen enkel woord iets van ontroering getoond, ze had zich tegoed gedaan aan het gebakje met de zilverkleurige suikerpareltjes, dat hem weer eens een vermogen had gekost.

‘De titel van het gedicht luidt “In memoriam 19 juli 1914”, had hij gezegd. ‘Maar het is pas geschreven in 1916. De dichteres komt uit Sint-Petersburg.’

Käthe had geknikt en langs haar lippen gelikt in de hoop op nog een laatste hapje zoetigheid. Toch hield hij van Käthe als van geen ander, behalve misschien zijn moeder, die zijn liefde voor het gedichte woord helaas evenmin deelde.

Rudi schudde zijn donkere lokken, die veel te lang waren voor de oude Hansen, van wie hij het zetttersvak leerde. Maar Hansen had de gewoonte om dingen die zijn misnoegen wekten daverend weg te lachen. Er werd veel gelachen in de drukkerij.

De *Hamburger Echo* was een van de eerste arbeidersorganen hier geweest, ook al had de krant zich aan het begin van de oorlog in allerlei bochten gewrongen en zich hielenlikkerig opgesteld tegenover keizer en vaderland.

Maar een betere plek om het vak te leren had Rudi niet kunnen vinden. Hier was hij heel dicht bij de woorden.

Van wie zou hij die passie toch hebben? Van zijn moeder in elk geval niet. Misschien van de man wiens vergulde dasspeld hij momenteel naar de lommerd bracht om wat meer contanten op zak te hebben. De horlogeketting had hij al verpand. Hopelijk kon hij die erfstukken, die zijn moeder hem bij zijn confirmatie had doorgegeven, op een dag weer aflossen.

Zijn vader was hij al voor zijn geboorte verloren. Een enkele foto toonde een acceptabele jongeman met hoed en geklede jas voor een geschilderd Alpenpanorama in een fotostudio.

Als kind al was hij erachter gekomen dat hij buitenechtelijk geboren was, omdat hij vaak in de la waar zijn moeder al het papierwerk bewaarde zocht om alles wat hij maar in handen

kreeg te lezen. Veel meer te lezen was er niet. Het enige boek dat er in het hele huis te vinden was, was Rudolf Herzogs *Das Lebenslied*, dat hij op zijn tiende al uit zijn hoofd kende.

‘De bruiloft vond toen niet meer plaats,’ had zijn moeder gezegd, terwijl ze hem het sigarenkistje met horlogeketting, dasspeld en foto in de hand had gedrukt, waarbij ze in het midden had gelaten of de bruidegom was overleden. Ze had zo’n verlegen indruk gemaakt dat hij het niet over zijn hart had kunnen verkrijgen om verder aan te dringen. Daar was het bij gebleven. Ze hadden het onderwerp nooit meer aangeroerd.

Rudi liep de uitgesleten treden van het houten trapje op, bleef staan voor de deur met geëtste glazen raampjes en haalde het vilten zakje uit zijn jaszak. Er zat niet veel goud aan de dasspeld. Zijn hoop was gevestigd op de grote parel, maar waarschijnlijk was die van was.

Hij vertrouwde de oude lommerd. Voor de horlogeketting had hij meer gekregen dan gehoopt. Daarmee financierde hij niet alleen Käthes gebakjes, hij had ook een sjaal van echt katoen gekocht voor zijn moeder en een bundel met gedichten van Heinrich Heine voor zichzelf.

De oude man achter de toonbank klemde de loep voor zijn oog en bekeek het erfstuk van zijn onbekende vader. ‘Een doublé naald met een oriëntparel. Opmerkelijk om die dingen met elkaar te verbinden. Waar hebt u dit vandaan?’

‘Een erfstuk,’ zei Rudi. ‘Net als de horlogeketting die ik u laatst heb gebracht.’ Het leek hem een goed idee erop te wijzen dat ze al langere tijd een succesvolle zakelijke relatie onderhielden.

‘Voor de oorlog waren er in Hamburg een paar helers die gestolen waar vaak omvormden.’

Het bloed schoot Rudi naar het hoofd. Zijn vader een heler?

‘Het sieraad is negentien jaar geleden in het bezit van mijn moeder gekomen,’ zei hij en het klonk nogal stijfjes.

De oude man keek hem aan. ‘Ik verdenk u niet, jongeman.

Als er iets is wat je in mijn beroep hard nodig hebt, dan is het een zeer goede kennis van *preciosa* én van mensen.’

Rudi keek naar het briefje met de opdruk TWINTIG RIJKSMARK dat de oude man op de toonbank had gelegd. Ook deze keer meer dan gehoopt. Misschien zou hij Käthe uit de buurt van Reichshof kunnen houden en haar naar bakkerij Mordhorst kunnen lokken. Die bood onder de toonbank en zonder bon *Franzbrötchen* aan. Voor dat geld zou Käthe heel wat Franzbrötchen kunnen verorberen in plaats van één enkel Frans gebakje.

En dan te bedenken dat ze zo dun was. In gedachten verzonken zag hij even Käthes kleine borsten voor zich, die hij had mogen aanraken. Preuts was ze niet.

‘Wilt u die twintig mark of niet?’

Rudi begon alweer te blozen. Hij knikte en stak zijn hand uit naar het biljet. Nu waren alle schatten van huize Odefey foetsie.

Hij had een herinnering aan zijn moeder die hem een lepel levertraan gaf. Het was heel vies geweest en toch meende hij zich een gevoel van welbehagen te herinneren, en de lepel vol met de olieachtige traan was voor hem inmiddels een symbool geworden van liefde en geborgenheid.

Lud Peters verlangde ernaar weer een gezin te hebben. Vader, moeder, kinderen. Zoals het was geweest, twee jaar geleden nog maar. Zijn zus Lina zou geen eigen gezin stichten als ze haar kweekschool zou afronden. Dat was dan net zo uitgesloten als wanneer ze in het klooster ging. Leraressen mochten niet trouwen. Deden ze dat toch, dan verloren ze het recht op hun baan en hun pensioen. Lud schudde zijn hoofd bij die gedachte.

Het kwam dus op hem neer om de familie Peters uit te breiden. De enige verwant die nog in leven was, was een bejaarde zuster van zijn vader, die haar oude dagen in een instelling in

Lübeck sleet. Maar waar kon hij een vrouw vinden van wie hij kon houden en die bereid was een gezin met hem te stichten? Lina had hem niet serieus genomen toen hij haar zijn zorgen had voorgelegd en ze had hem gewezen op zijn prille zeventien jaar. Maar waren hun ouders niet juist veel te laat begonnen, waardoor ze al snel aan het einde van hun krachten waren geweest?

Lud keek naar het Osterbeckkanaal. Het water ving de laatste stralen van de avondzon op. Lente in de lucht. Eindelijk. Aan de overkant van het kanaal stond de fabriek van Nagel und Kaemp, waar hij vandaag weer een dag van zijn leven had verkwist. Misschien had Lina gelijk en was het koopmansbestaan niets voor hem. Maar als hij vrouw en kind wilde hebben, dan moest hij volhouden en een stevig fundament leggen.

Hij liep langs de gasfabriek verder Barmbeck in. Hij wilde nog niet naar huis, al zat Lina misschien met het avondeten te wachten. Ze werkte op zijn zenuwen, lachte al zijn verlangens weg en wilde hem uit het hoofd praten dat hij schuld droeg.

Maar hoe was het mogelijk dat hij elke dag weer alles had opgegeten wat vader en moeder op zijn bord hadden gelegd zonder te beseffen dat zij helemaal niets aten en verhongerden, voor Lina en hem?

Hij liep door tot aan de oude schutterij en dacht aan de avond toen hij hier op deze hoek aan vaders hand had gelopen en had gezien dat een politieagent de kroeg uit werd geknuppeld. Een van zijn eerste herinneringen: veilig aan vaders hand en die agent een lachwekkende figuur.

Op de Winterhuder Weg kwam een jong stelletje hem tegemoet. Het meisje hapte in een zoet broodje, waarbij ze het voor elkaar kreeg de jongen ook nog te kussen, die vervolgens met zijn tong over zijn lippen likte. Proefde hij de kus of het plakkerige kaneelbroodje? Een Franzbrötchen. Waar waren die in hemelsnaam te krijgen? Lina was er dol op; voor de

oorlog had ze die vaak gegeten. Hij was bijna op het stel afgegaan om te vragen naar de herkomst van het broodje, maar ineens kreeg hij het koud en hij zette flink de pas erin om de kilte en de eenzaamheid te ontlopen. Lud liep door tot hij weer voor de ouderlijke woning in de Canalstraße stond, waar hij met Lina woonde.

De vroedvrouwenkoffer die haar moeder haar voor haar verjaardag had gegeven, was leeg geweest afgezien van een spiritusflacon, een klisteerspuit en de emailen waskommen die in de leren lussen van de koffer waren bevestigd. Het zou haar een ongemakkelijk gevoel hebben gegeven om haar opleiding te beginnen met een complete uitrusting maar zonder noemenswaardige kennis. Morgen was het 1 april, dan begon een nieuw leven. Käthe raakte met de dag meer opgewonden, terwijl ze toch de laatste tijd genoeg suiker voor haar zenuwen kreeg.

Henny mocht Rudi wel. Ze had hem gisteren eindelijk ontmoet. Hij had Käthe en haar in koffiehuis Vaterland getraceerd op een kop warme chocolade, wat een heet, zoet, brui-nig drankje bleek te zijn, maar de gedichten van Heine die Rudi had voorgelezen, waren van uitstekende kwaliteit geweest. De laatste regels van 'Leise zieht durch mein Gemüt' had ze meegesproken, wat bij hem een glimlach op het gezicht had getoverd en bij Käthe een frons op het voorhoofd.

*Wenn du eine Rose schaust,
Sag ich lass sie grüßen.*

Voor de oorlog was ze met vader naar het Café am Alsterdamm geweest, Belvedere heette dat toen nog. Toen de oorlog was uitgebroken, had de uitbater niet geweten hoe snel hij de ontfransing moest doorvoeren, het was overal vaderland voor en vaderland na. Toch hadden de Hamburgers zich niet alles

laten afnemen. Zelfs Else zei nog altijd ‘trottoir’ en niet ‘stoep’.

Het was een erekwesitie om niet verliefd te worden op Rudi. Henny’s enige liefde tot nu toe was een jongen in het lazaret geweest, die na zijn genezing de oorlog weer in was gestuurd. Ze wist niets over zijn lot.

Een man die gedichten las. Zelfs haar vader had dat niet gedaan. Henny was bang dat ze al veel te lang over Käthes vriend liep na te denken, terwijl ze door de Finkenau liep alsof ze de weg niet wist.

‘Wou je die buidel morgen meenemen?’ vroeg Karl Laboe. ‘Hebben we niks beters als dat olde ding?’

Käthe bekeek de oude stoffen tas van haar moeder.

‘Dat ding is helemaal uitgelubberd van alle kolen en rapen die je moeder d’r in heb meegezeuld.’

Käthe wist niet wat haar overkwam. Maakte hij zich nou zorgen om de indruk die zijn dochter zou maken op haar eerste dag in de Finkenau? ‘Hij heeft in elk geval een klemsluiting.’

‘Ik zal ’s kieken of ik niks beters ken vinden.’ Karl stond op en hinkte de keuken uit. Käthe hoorde hem in de slaapkamer laden opentrekken. Toen hij terugkwam, hield hij zijn oude aktetas voor zijn borst geklemd alsof het een beschermend schild was.

‘Daar ging ik elke dag in alle vroegte mee naar de werf.’

Karl Laboe klonk hees.

‘Ik weet het, papa.’ Käthe keek haar vader bijna liefdevol aan. Veel meer dan boterhammen had hij in die tas van generfd bruin leer nooit vervoerd. Toch was ze erg ontroerd.

‘Een beetje versleten is hij wel, maar daar ken ik wat aan doen. Met wat spuug op het stukje schoensmeer dat ik nog heb.’

Had moeder met hem gepraat? Tegen hem gezegd dat hij haar moest aanmoedigen? Dat zij, het enige kind dat de difterie had overleefd, nu recht had op alle ouderlijke zorg?

Haar vader begon in zijn schoenenkistje te rommelen. Het was hem waarschijnlijk allemaal wat al te gevoelig.

Ze was als eerste van de kinderen ziek geworden. Tien jaar oud, haar broertjes waren zes en vier. Ze waren niet de enigen in de wijk die aan difterie overleden, maar Käthe had altijd het gevoel gehouden dat zij schuldig was aan de dood van de kleintjes omdat zij de ziekte in de familie had binnengebracht. Had ze dat van haar vader meegekregen? Nam hij haar kwalijk dat zij de sterkere was geweest? Karl rouwde nog altijd om zijn zoons, op wie hij lang had gewacht, en hij was vaak bars in zijn verdriet.

‘Kijk eens, Käthe, wat het leer nou weer voor mooie glans krijgt.’

Karl ademde tegen de tas en wreef nog even met de lap uit zijn kist, waar nog vet uit vroeger dagen op zat.

De aktetas was bij aanschaf al die jaren geleden al geen pronkstuk geweest, maar Käthe wist hem in ontvangst te nemen als een schat. Een liefdesverklaring van haar vader.

Else Godhusen was in een rothumeur. Gisteren, op de geheiligde zondag, had ze de hele dag in de waskeuken gestaan en de kookwas gedaan, omdat haar ineens te binnen was geschooten dat Henny op haar eerste dag haar uniform aan moest.

Toen het water in de ketel heet werd en de was het deksel omhoogdrukte, had de loog weer eens gespat als de hel. Daar had ze met de houten lepel niet tegenop gekund. Ze had rode vlekken op haar handen waar de loog haar had verbrand en nu wilde het kind het vers gesteven zusteruniform niet eens aantrekken morgen.

‘Op zijn minst je witte schort,’ zei Else. ‘En de blouse. Je kapje hoeft je natuurlijk niet op te zetten.’

‘Ik ga er in mijn gewone kleren naartoe,’ zei Henny. ‘De anderen dragen vast ook geen uniform. De schort kan ik in de koffer meenemen.’

Haar moeder was een andere mening toegedaan. Waarom niet zorgen dat je meteen opviel, dat was toch juist positief? De professor en de heren doktoren zouden op haar geattendeerd worden en beseffen dat zij van het vak was. Wat was daar nou mis mee? Henny fronste haar wenkbrauwen toen ze dat argument naar voren bracht. ‘Nou lijkt je net je vader,’ zei Else verwijtend.

Henny glimlachte. Ze zag haar vader voor zich, zijn wenkbrauwen fronsend, geërgerd reagerend op een verwaande opmerking van zijn vrouw, maar altijd liefdevol.

Idealiseerde ze haar vader? Misschien was het waar dat degene die niet meer aanwezig was een grotere kans had op onvoorwaardelijke liefde. Of misschien was ze altijd al een vaderskindje geweest.

‘Haal jij Käthe morgenvroeg op of komt zij hierheen?’

‘Ik haal haar op.’

‘Ik had graag even gezien hoe ze erbij loopt. Nou ja, ze zal wel zorgen dat ze er fatsoenlijk uitziet,’ zei Else Godhusen en ondanks de teleurstelling had ze toch het gevoel het laatste woord te hebben gehad.

Ida beschouwde het als een vervroegde aprilgrap dat haar vader het niet alleen de hele tijd over Campmann had, maar daar ook nog het woord ‘verloving’ in wist te vervlechten. Ze zou in augustus pas achttien worden, waarom had hij zo’n haast? Er zouden vast gauw weer bals worden georganiseerd waarop ze zich kon tonen. Campmann zou niet de enige blijven die om haar hand zou dingen. Vader deed net alsof de nood aan de man was.

Zulke zorgen had dat schaap van een Mia vast niet. Ida stond stilletjes bovenaan de grote trap toe te kijken terwijl het dienstmeisje beneden in de hal op het punt stond tulpen in vazen te doen. Zo te zien een slachtersdochter. Altijd goed doorbloed.

Ida boog zich over de reling. Wat er zich nu beneden afspeelde, had weinig te maken met tulpen of met vazen. Mia had ineens een fles in haar hand, waar ze die ook vandaan mocht hebben gehaald, en zette die aan haar mond.

Een eerste impuls om iets te roepen, alsof ze Mia ergens voor moest waarschuwen. Maar Ida zweeg. Mia stond beneden te drinken en zij zag het van bovenaf. Wat zei maman ook weer altijd? *Wie weet waar het goed voor is*. Ida bekeek het tafereel en haalde haar zakdoek uit haar zijden mouw. Het doekje was van de beste kwaliteit en voorzien van haar initialen, I.B.

Ze liet het zakdoekje los en het belandde heel zachtjes beneden in de hal voor de voeten van het dienstmeisje. Toen Mia opkeek, was er van de jongejuffrouw niets meer te bekennen. Maar Mia wist uiteraard van wie het zakdoekje was dat ze opraapte en ze beschouwde de boodschap geheel terecht als een dreigement.

Dit was het geluk, dacht Rudi. Dit ogenblik. Hand in hand met Käthe, het voorzichtige groen van de bomen, de hemel blauw. Vasthouden, dacht Rudi, eeuwigheid. Waarom waren zijn ouders niet getrouwd? Was de liefde te klein geweest?

‘Wil je met me trouwen, Käthe?’

Käthe liet zijn hand los en bleef staan. ‘Wat is dat nou voor onzin, Rudi? Ik begin toch zeker net met mijn opleiding? Onzin. Onzin! En trouwens, ik dacht dat jij een revolutionair was. Zoiets hebben wij toch niet nodig?’

‘Je lijkt het woord “onzin” nogal leuk te vinden.’

‘Ik vind jóú leuk. Dat met dat trouwen moet je voorlopig maar vergeten.’

De vraag waarom lag op het puntje van zijn tong, maar hij zweeg. Waarschijnlijk kwam het door zijn eigen familiegeschiedenis dat hij zo’n haast had.

‘En je moet niet meer zo lief tegen Henny glimlachen, alleen

maar omdat ze een gedicht uit haar hoofd kent.’

‘Je bent jaloers, Käthe. Is dat nou een revolutionair gevoel?’ Rudi grijnsde, dankbaar dat de plechtigheid uit de lucht was. Misschien was het inderdaad te vroeg.

‘Laten we op dat bankje daar gaan zitten,’ zei Käthe. Die ochtend haar vader met zijn tas en dan ’s avonds een huwelijksaanzoek. En toen plukte Rudi ook nog een bloempje dat in een polletje gras naast het bankje groeide en gaf het aan haar. Ze had geen idee wat het er voor een was.